

РОСІЙСЬКА ІМПЕРІЯ. ПАНОВЕ СПОРТСМЕНИ

П'ятнадцять копійок за місце поблизу поручнів, десять рублів — за місце в ложі. Дорого, але велодром у Санкт-Петербурзі сьогодні тріщить по швах, а ще й за парканом стоять, не відженеш.

Надворі вересень 1893 року. Багатші повернулися з дач і курортів і шукають розваг у місті. Після того як вони залишать стадіон, хтось із них піде на відкриття театрального сезону, хтось — на виступ трупи чорношкірих танцюристів, яка саме завітала до міста з гастролями. Але поки що петербуржці сидять на стадіоні, триває *belle époque*¹, час минає для них спокійно, і здається, що так буде завжди. Росія є дещо відсталою, проте величезною імперією — тягнеться від Сувалок аж до кордону з Японією або Афганістаном, а ще донедавна одночасно до її складу входили місто Кельце та півострів Аляска. Ніщо навіть не натякає на те, що невдовзі ця велетенська держава розсиплеться, немовби картковий будиночок.

Але звідки стадіонній юрбі знати майбутнє? Стадіонна юрба шаліє в захваті, бо чого тут лишень сьогодні не буде: перетягування канату, змагання з бігу, стрибки з жердиною. Кульмінаційним пунктом програми мають стати перегони, в яких відомий на весь світ французький велосипедист Шарль Террон потягається у швидкості із трійкою коней. Росіяни останнім часом просто закохалися у велосипеди. Якихось десять років тому на всю імперію налічувалося із десятків роверів, а тепер лише в самій столиці їх буде з десять тисяч, навіть граф Лев Толстой не може відмовити собі в задоволенні проїхатися вранці. Велосипедні перегони — це перший масовий

¹ У перекладі з французької — «прекрасна епоха», умовне позначення періоду європейської історії між 1890 і 1914 роками.

спортивний захід в історії країни. Ті, хто зібрався сьогодні на стадіоні, мають усі підстави стверджувати, що найпопулярнішим видом спорту в Росії стане спорт велосипедний.

Настав час починати. Велосипедист Шарль нарешті виходить на трек, він у елегантному костюмі, махає глядачам. Каже, що після змагань вирушить на велосипеді до Парижа. Зриває шквал оплесків. Поруч із Терроном трясє дзвіночками трійка запряжених коней. Але що таке — Шарль злякався негоди і невдовзі зникає з треку. Публіка розчарована. Француза замінює росіянин, якийсь там Похильський. Він сідає на велосипед і навіть обганяє коней на дві хвилини, але росіянин Похильський — це не француз Террон, люди на стадіон прийшли не за тим; можливо, ті чорношкірі танцюристи будуть цікавіші.

Що ж, біда. Як компенсація присутні стануть свідками однієї із найважливіших подій в історії російського спорту — вони побачать перший вітчизняний футбольний матч. Газета «Петербурзький листок» напише: «По завершенні п'ятого пункту програми було оголошено перерву, під час якої аудиторію розважали панове спортсмени, які грали у ножний м'яч (*football*). До гри зголосилися двадцятьоро осіб. Суть цієї гри полягає в тому, що одна група гравців намагається провести м'яча — б'ючи його ногами, головою, чим завгодно, тільки не руками — до воріт команди супротивників. Все поле було в багні. Панове спортсмени в білих костюмах ганяли по цьому брудові, постійно падаючи в нього, так що невдовзі всі вони стали схожі на сажотрусів. Глядачі ледве животи зо сміху не надірвали. Матч закінчився перемогою однієї із команд».

Сам матч нагадує цирк, а преса не повідомляє імен перших футболістів та замовчує результат зустрічі — як і не називає прізвиськ клоунів та глядачів, яких під час гри заляпано водою. Тому що, можливо, гра у м'яч того осіннього пополудня і тішить очі юрби, але де ж то таке бачено: борюкатися у багнюці, у коротких штанцях, із голими литками?

Насправді ж футбол не з'явився б ані в Росії, ані будь-де в іншому місці, якби в перші десятиліття XIX століття учні елітних англійських шкіл не воювали зі своїми вчителями. Тогочасні англійські спудеї походили з аристократії та буржуазії, часто були заможніши-

ми за своїх вчителів, і тому часто викладачами гребували і поводитися геть незносно. Також вони бунтували — проти консервативних методів навчання, фізичних покарань, бунтували заради самого бунту. І залюбки вдавалися до насильства. Наприклад, учні лондонської школи Герроу настільки відточили свою майстерність убивства співочих птахів, що з'явилося навіть окреме слово для опису цього процесу — «*toozling*». Також подекували, буцім на «пагорбі Герроу не вижити жодному псові» і що «конячки часто залишаються без очей, тягнучи візки зі своїми власниками зі школи». Іноді замість тварин вони обкидали камінням місцевих мешканців. Девід Голдблат у книжці «М'яч круглий. Світова історія футболу»¹ описує стан, який тоді панував у англійських школах: «Аби придушити учнівське повстання 1797 року, до [школи] Регбі було викликано армію, а 1818 року до Вінчестеру прибули загони правоохоронців із наготованими до бою багнетами. То був їхній шостий візит до цієї школи протягом останніх п'ятдесяти років».

Із тими малими шибениками мучиться і Томас Арнольд, директор однієї з найкращих англійських шкіл — Регбі. У нього ніжне обличчя та добрий погляд, він уміє подобатися. Пан Арнольд наважується на експеримент: відмовитися від консервативного виховання, що спирається на дисципліну та різки, і запровадити в цьому місці передові методи освіти.

У тому, аби повернути контроль над озброєними молодиками, новатору має допомогти, у тому числі, і м'яч — на думку директора, заняття спортом здатні повернути повагу до вчителів, а також допоможуть молоді виплеснути юнацьку агресію (і боротися з іншими розладами, наприклад нарцисизмом). Перенесення суперництва на спортивний майданчик повинно перетворити хлопців із хуліганів на героїв. Регбі стає місцем зародження, а студенти — нульовими постраждалими від епідемії, яка невдовзі почне захоплювати увесь світ.

Минають роки; здається, ніби план Арнольда вдався, тому що його ідею підхоплюють і в інших установах: учні задоволені, їм подобається грати в м'яча, а вчителі воліють, аби учні ліпше грали, ніж вибивали очі коням та брали штурмом гуртожитки. Отже,

¹ Докладніше див. розділ «Бібліографія».

у такій спосіб Арнольд, можливо, рятує гру у м'яч від забуття. Бо всього лише кілька десятиліть тому, 1801 року, Джозеф Стратт писав у книжці «Спорт і розваги народу Англії», що футбол має погану славу і мало хто ще в нього грає. Автор праці присвятив цьому виду спорту нещасні дві сторінки з трьохсот — навіть півнячі бої він описав детальніше.

Тепер, однак, вірус футболу поширюється блискавично і виявляється надзвичайно заразним. Його носіями є вчителі та студенти, які переходять зі школи до школи. Гра у м'яч потрапляє як до менш елітних установ, так і до університетів, включно із Кембриджем та Оксфордом. М'яча також люблять поганяти тепер і у війську, і новобранці з усіх кінців країни несуть додому звістку про нову моду.

Проте це лише перші випадки хвороби — невідомо, чи не буде мода на м'яч тимчасовою, чи не порине знову гра у забуття. Найпопулярнішою і найважливішою грою влітку залишається крикет.

Так чи інакше, існує ще й інша проблема — різні школи послуговуються різними правилами, тому, коли хлопці з різних частин країни зустрічаються на полі, спалахують нескінченні суперечки, бо ж кожен обстоює свої правила. Іноді трапляються й випадкові розбіжності — наприклад, дозвіл або заборона агресивного тілесного контакту може залежати від того, відбуваються ігри на галявині чи брукованому майданчику.

Восени 1863 року з'являється надія на примирення. Коли в Польщі в самому розпалі Січневе повстання, у затишній лондонській пивничці під назвою «Таверна вільних масонів» зустрічаються представники кількох провідних шкільних клубів Лондона. У щойно народженому світі гри у м'яч дві фракції: ті, хто б'є і дриблінгує, і ті, хто хапає і біжить. Того дня кожен привозить із собою свої правила і робить усе можливе, аби вони стали загальнообов'язковими. Треба вирішити чимало питань, наприклад: чи можна навмисне бити противника, щоб зупинити його?

Після декількох тижнів зустрічей у лондонській таверні перевагу отримує група «бий і дриблінгуй». Так з'являється «Футбольна асоціація», ФА¹. Прихильники стилю «хапай і біжи», які зазнали по-

¹ Football Association, FA.

разки, зрештою створять окремий вид спорту, який буде називатися «регбі» — за назвою школи Арнольда. Але це лише початок розколу, нічого ще не вирішено. Тепер кожна англійська школа повинна визначитися: чи будуть вони бити ногами, чи хапати руками? Між учнями виникають суперечки, трапляється, що першу половину гри проводять за правилами регбі, другу — за футбольними.

(Верховенство британців у встановленні футбольних правил залишилося і до сьогоднішнього дня. Зміна правил належить до юрисдикції британської організації під назвою «Міжнародна рада футбольних асоціацій»¹, яка існує з XIX століття. Кожна з перших федерацій — англійська, шотландська, валлійська та північно-ірландська — має у цій раді власний голос. Інші чотири голоси належать ФІФА², тобто голос кожної британської федерації у п'ятдесят разів впливовіший за голос кожної з інших понад двохсот федерацій, представлених у ФІФА. Це також означає, що ФІФА не може самостійно, без згоди британців, змінювати правила. Британці не дали відібрати в себе це право остаточно.)

Зрештою, тогочасні правила гри залишаються ще доволі гнучкими, і багато з них своєю появою завдячують необхідності узгодження спірних питань. Що робити, якщо, наприклад, одна команда зібрала на матч тринадцять гравців, а інша — десять? ФА визначає, що кожна команда повинна складатися з одинадцяти польових гравців. М'ячі мають різну форму, якими повинні бути ті, що ними грають у футбол? ФА вирішує, що м'яч повинен бути круглим — на відміну від того, яким грають у регбі. Як вирішити, яка команда права, коли під час гри виникають суперечки? На полі з'являються двійко бокових суддів. Але що робити, коли бокові судді ніяк не можуть дійти згоди? І ось незабаром у правилах з'являються згадки про головного арбітра, який може бігати по полю. Отже, безпосередньою причиною його появи є необхідність вирішення суперечок не між гравцями, а між суддями. Тим часом з'являються наступні правила: суддя вперше використовує свисток, він більше не мусить кричати; наприкінці XIX століття вперше виконується пенальті, яке тоді нази-

¹ International Football Association Board.

² Fédération Internationale de Football Association, FIFA.

валосся пострілом смерті (доти дотримувалися утопічного насправді принципу, ніби джентльмен джентльмена не образить, тож «пострілу смерті» не існувало).

Сімдесяти роки XIX сторіччя — епоха ще однієї фундаментальної для майбутнього футболу суперечки. Питання було таким: чи мусить джентльмен ділитися м'ячем? Девід Голдблат описує це так: «У більшості випадків спортсмени намагалися самостійно вести м'яч, рухаючись до воріт суперника. Передача м'яча вважалася останньою справою і для того, хто віддавав м'яча, означала поразку, навіть безчестя. До арсеналу гравців не входили також довгі передачі та гра головою». Водночас суперники кидалися на гравця з м'ячем гуртом, гра проходила жорстко, у командах зазвичай грали до семи нападників, іноді навіть більше. Англійський футбол того часу важко назвати командною грою, це радше дуель двадцяти двох гравців, з яких кожен другий переслідує більш-менш ту саму мету. Коли тогочасна футбольна зірка Білл Мосфорт дорікнув майбутньому британському міністру у справах колоній Альфреду Літлтону, що той не передав йому м'яча, то почув у відповідь: «Я граю лише для власного задоволення, сер!»

Упродовж кількох десятиліть після Французької революції англійський футбол базується на ідеалах рівності і свободи — братство у гру приносять шотландці. Матч, який став вирішальним для історії футболу, відбувся восени 1872 року. Тоді була проведена перша в історії міжнародна гра — на полі зустрілися шотландці і британці. Багато істориків вважають цей матч однією з найважливіших подій футбольної історії. Це було велике зіткнення двох ігрових культур: шотландської — командної та англійської — індивідуалістичної, іще близької до регбі. Шотландці були піонерами пасів, вони першими усвідомили, що командна гра ефективніша. Із часом все більше команд зрозуміє, що передача м'яча — то, може, ганьба і сором, але по-іншому у грі не перемогти. Це добре: якби футбол не відмовився від тактики «бий і біжи» та «гуртом на одного», то міг би так і залишитися просто історичною цікавинкою. Якби футбол не відмовився від цієї тактики, так само швидко знулилися б і глядачі — що за радість дивитися, як у хмарі пилуки біжать то в один, то в інший бік кільканадцяттеро гравців. Тільки розвиток і зміни зробили цю

гру витонченою і захопливою. Того дня на стадіоні у Глазго народився міжнародний футбол (не випадково матч відбувається в Глазго, зустрічі у «Таверні вільних масонів» з 1863 року розкололи також і Шотландію: Глазго виступав за «бий і дриблінгуй», тоді як Единбург шаленів від «хапай і біжи»). Стефан Щеплек у «Моїй футбольній історії» пише про цей матч: «Більшість англійців були або в кашкетах, або в шапках із помпоном, а шотландці мали на головах кумедні гостроверхі шапки, як у гномів». (Тоді гравці могли носити головні убори під час гри, тому що ідею бити м'яча головою серйозно ще не сприймали.)

Футбол, однак, усе ще робить свої перші кроки, і його майбутнє досі невизначене. Для того щоб витіснити крикет із почесного місця національного виду спорту в Англії, футболу доведеться чекати дуже довго, і тим більше це здається малоімовірним того дня, коли англійці розігрують із шотландцями суху нічию.

Це час, коли футбол поступово перестає бути розвагою і стає спортом. В Англії починаються регулярні клубні змагання. Футболісти — аматори, виплату гонорарів заборонено. У змаганнях здебільшого беруть участь ті, хто може дозволити собі транспорт, взуття, м'яч, спорядження, себто багаті білі чоловіки. Футбол винайшли джентльмени, і віддавати його вони нікому не хочуть. Офіційно вони стверджують, що спорт — це фізичні вправи, благородна ідея і гроші не сумісні з його духом. Неофіційно ж вони бояться, що голота відбере у них їхню забавку. Тому що не лише джентльмени хочуть грати у м'яч, робітники теж не проти пограти.

Індустріалізація, що триває в Англії, створює для розвитку футболу сприятливі умови. У містах потрібні робочі руки, селяни залишають села і стають робітниками. У XIX столітті населення Лондона та його околиць зростає в шість разів, промислових Ліверпуля й Манчестера — у сім. Робітник відрізняється від селянина тим, що має регулярний заробіток, а також фіксований графік роботи, а в міру розвитку лівих рухів — усе більше вільного часу. До того ж робочий люд живе великими скупченнями, що полегшують організацію, та вирваний із корінням зі старого місця, тож потребує якоїсь ідентифікації із новими місцями та новими земляками — і це все

Зустріч команд Англії та Шотландії 1872 року — це перший міжнародний матч в історії. Багато хто і зараз вважає його одним із найважливіших в історії футболу. Досьогодні Англія та Шотландія є прикладом держав, національні команди яких є членами ФІФА, тим часом як самі держави не є членами Організації Об'єднаних Націй (рис. *William Ralston, 1848–1911, Wikimedia Commons*)

йому дають клуби. Держава заохочує робітників до занять спортом, церква заохочує їх так само: перша — тому що спорт означає здоров'я, а друга — тому що в здоровому тілі здоровий дух. У той час фізичні вправи і гігієна відіграють надзвичайно важливу роль, бо в багатьох містах страшенно смердить і дуже брудно. Міста виходять з-під контролю: високий рівень смертності серед дітей та епідемії стали звичайною справою. Спорт повинен стати ліками, присідання і стрибки на місці набувають державного значення.

Зрештою, тоді багато європейських країн починають цінувати фізичні вправи. Гімнастика покликана зміцнювати національну солі-

дарність, підвищувати моральний дух і фізично готувати громадян або підданих до захисту країни. Гімнастика сприймається як безкоштовна військова підготовка. Влада хоче створювати дисциплінованих людей у мирний час, які випромінюють здоров'я, а не стікають кров'ю на полі битви.

Спорт розвивається, і за душі робітників та середнього класу, який лише зароджується, змагаються чимало дисциплін. Футбол має над популярними в тогочасній Англії тенісом та крикетом неабиякі переваги: правила прості, грати можна незалежно від того, скільки у вас гравців, грати можна де і коли завгодно, аби тільки була скручена кулею ганчірка та двоє імпровізованих воріт (штанги можна зробити, наприклад, із каменів); немає потреби в попередній підготовці (на відміну від того ж більярду), а ризик поламати собі ребра — не такий вже й великий (на відміну від регбі).

Англіїці грають, але англійці також і вболівають. Вперше в історії з'являється можливість зустрічатися з командами з далеких міст. Вперше вболівальники можуть відправитися на матчі своєї команди — без транспортної революції розвиток футболу був би неможливий. Якщо команда грає з іншою командою з того ж міста, то на матч можна поїхати трамваями, що тільки-но з'явилися, на метро або велосипедом, а якщо гра має відбутися в іншому місті, то можна скористатися із залізниці, яка розвивається шаленими темпами.

Футбол стає дедалі популярнішим. Кількість глядачів на наступних матчах англійців із шотландцями говорить сама за себе: у 1872 році на трибунах було чотири тисячі глядачів, а у 1908-му — понад сто двадцять одна тисяча. Організатори швидко розуміють: що більше людей прийде на зустріч, то більше буде продано квитків, тому будуються нові стадіони, матчі проводяться регулярно і все частіше. В останній чверті XIX століття футбол перетворюється на бізнес, хоча лише якихось двадцять-тридцять років тому його правила визначали групи студентів. Бізнес приносить гроші, гравці також бажають цих грошей. І знову ж таки виникає питання: чи пристойно спортсменові цим заробляти? Клуби викручуються і комбінують хто на що гаразд, бо платити не можуть (це заборонено правилами, встановленими британською футбольною асоціацією), але хочуть

затримати в себе найкращих гравців. Усім уже зрозуміло, що аматорський футбол — це фікція.

Нарешті ФА приймає рішення: гравці можуть заробляти гроші. Тепер футбол перестає бути хобі для багатіїв, він стає також і роботою для бідних, але талановитих. Так з'являється професійний футбол, а незабаром за ініціативи власника крамниці з азійським текстилем у Бірмінгемі, шотландця Вільяма МакГрегора, народжується перша у світі футбольна ліга — англійська¹ (із дванадцяти команд, які взяли участь у першому сезоні, майже всі досі грають в одному із двох найвищих дивізіонів). Футбол вигадали представники класу багатіїв, але тепер поступаються в ньому місцем середньому класові та бідноті. Футбол виявився занадто крутою штукою, аби британські джентльмени могли насолоджуватися ним самі.

Футбольний вірус більше не переймається класовими або географічними бар'єрами, він поширюється дедалі швидше. Футбол з'являється всюди, де з'являються британці. До портів на всіх географічних широтах приходять торгові судна під британським прапором, і моряки, чекаючи на розвантаження, люблять поганяти м'яча. Іноді вони вирішують позмагатися з місцевими жителями у Монтевідео, Копенгагені або Одесі і навчають їх новій грі (кожен другий корабель, що прибуває до Санкт-Петербурзького порту, — англійський). Британські банкіри, фабриканти, священники, купці, інженери, студенти та викладачі привозять із собою перші футбольні м'ячі та засновують клуби, а місцеві з цікавістю за цим спостерігають. Футбол зазвичай зароджується у портових містах, сходить на берег, а потім пробивається у глиб країни. У ХІХ столітті було створено футбольні асоціації в Данії, Нідерландах, на острові Мен, у Новій Зеландії, Сінгапурі, Південній Африці, Аргентині, Гібралтарі, Чилі, Бельгії, Швейцарії, Італії, Німеччині, на Мальті та в Уругваї.

Через тиждень після того, як одного осіннього дня 1893 року Санкт-Петербуржці сварили француза Террона і млявими оплесками зустрічали росіянина Похильського, містяни знову стікаються на велодром. Коли на стадіоні збираються глядачі, Террон уже десь на пів

¹ English Football League, EFL.

дорозі між Санкт-Петербургом і Парижем, яку він долає, як і обіцяв, на велосипеді. Але французом Терроном присутні уже не дуже цікавляться.

Погода того дня просто чудова, але ось велосипедисти підводять — на доріжці жоден із них не з'являється. Публіка галасує, реве й гуде, всі нервуються — десять рублів, як і п'ятнадцять копійок на дорозі не валяються. Юрій Коршак у книжці «Старий, старий футбол», описує, як для того, аби задобрити натовп, організатори знову випускають на поле двадцятьох «панів спортсменів у білих костюмах», аби вони «поганяли м'яча та попадали в багнюці». Люди собі посміються та й охолонуть, сподіваються організатори. Спортсмени, утім, ледве встигли забруднитися, а глядачам уже не терпиться, вони починають освистувати гравців. Заспокоює їх лише наступний номер програми: кінні акробати.

Історики припускають, що освистані «панове спортсмени» — то юнаки із команди Петра Москвіна. Вони познайомилися кілька років тому в селі Тярлево неподалік від столиці, куди їх вивезли на дачу батьки — відпочити від метушні великого міста. Хлопці швидко потоваришували, літні дні 1888 року проводять у суцільних іграх. Там вони починають цікавитися спортом, а коли літо закінчується, повертаються до Петербурга і продовжують зустрічатися, аби бігати та стрибати. Приятелі відкривають для себе нові види спорту, сумлінно тренуються і старанно фіксують результати. І як же вони радіють, коли вдається роздобути перший секундомір!

Ми не знаємо, коли до юнаків вперше доходять звістки про появу футболу. Напевно, у 1888 році всі вони занадто зайняті новою дружбою, аби прочитати в найсвіжішому номері журналу «Мисливець» відповідний допис. Під статтею зазначені ініціали — П. П. Б. Це Павло Павлович Бобров, який зазвичай веде рубрику про карти і спеціалізується на пасьянсах. Цього разу він пише про футбол. Вочевидь, Бобров про футбол лише чув, та й то небагато, бо перша російська згадка про гру містить купу неточностей. Зокрема, автор плутає правила регбі та футболу: «У воротах стоять двоє-трое гравців на випадок несподіваної атаки». Про воротаря він і не чув. Бобров також стверджує, що грати можна як руками, так і ногами, але він особисто радить бити ногами, бо ж «так м'яч полетить далі».

Тоді, коли в англійців уже існує професійна ліга, у Росії про футбол лише ходять непевні чутки. Російський футбол відстає від британського на багато десятиліть — власне, як і загальний стан російського спорту, та й російської держави також.

Спорт у тогочасній Росії — заняття елітарне, справа закритих товариств. Багаті люблять більярд, верхову їзду, крикет, фехтування, полювання або парусний спорт. Лише обрані можуть дозволити собі дороге обладнання, необхідне для занять усім цим. Натомість для того, аби приєднатися до Москвіна і його друзів, варто лише з ними потоваришувати і мати здорові ноги.

Влада на такі низові ініціативи дивиться з підозрою. Вона побоюється, що спортивні команди можуть стати розсадником змов та закатів, якими були, наприклад, гуртки літературні чи філософські. На той час імперія — це казан ідей; молодь є дуже політизованою, цікавиться соціалізмом, комунізмом, анархізмом, нігілізмом, зміцнюється робочий рух (на початку XIX століття в державі Романових було кількадесят тисяч робітників, наприкінці — вже два мільйони). І що з того, що Росія є однією з найбільших держав світу (від кінця XV до кінця XIX століття її розміри щоденно зростали на площу сьогоднішнього польського міста Глівіце), якщо селяни регулярно голодують, а в містах без кінця страйкують, бо це не робота, а суцільна ганьба: працювати доводиться у жахливих умовах, часто по кільканадцять годин, платять нерегулярно, та ще й роботодавець може урізати зарплатню на власний розсуд.

Особливо боявся революціонерів Микола II. Він править відстаюю країною, а його самого можна назвати слабким, вразливим правителем. Він зневажає народ, і народ відплатить йому за це взаємністю. Спортсменів цар також боїться. Ймовірно, ще більше страху в нього вселяє те, що в російській слово «партія» на той час означає як спортивний клуб, так і політичне угруповання.

Через кілька років Петро Москвін перетворюється на Петра Павловича Москвіна: він усім подобається, носить пишні вуса, він невисокий на зріст і має темні щасливі очі. Він — душа товариства, що, власне, щойно зареєструвалося як клуб «Спорт». Влада поступилася їм, але все одно про всяк випадок на їхнє зібрання відправляють по-

лицейського, бо бояться навіть найменшого прояву непокори. Клуб складається зі студентів, чиновників, лікарів, купців, а преса його створення вітає із захватом. З'являються навіть спонсори, бо, зрештою, заняття спортом коштують грошей: дев'ять рублів на шкіряне взуття, два рублі на щитки для ніг і п'ятдесят копійок на сам м'яч — не дрібниця. Дорого? Звичайно: не так давно Раскольніков, перед тим як зарубати лихварку Альону Іванівну, заставив годинник, що дістався йому від батька, за один рубль і п'ятнадцять копійок.

«Санкт-Петербург — єдине місто, в якому регулярно проводяться змагання. Залишається сподіватися, що клуб «Спорт», який займається у нас більшістю спортивних дисциплін, візьметься невдовзі за футбол і його популяризує», — пише 1897 року журнал «Самокат». Так і є: у липні того року, вперше в історії Росії, Москвін публічно оголошує правила гри у футбол, у серпні він починає тренування для бажаючих, а восени відбувається перший матч за участю російського клубу. Петербурзький «Спорт» того дня грає проти команди іноземців, які живуть у місті, в основному — англійців. І ганебно програє з рахунком 6:0. Про цю зустріч до нас дійшли тільки уривки інформації, навіть невідомо, хто забив перший гол в історії російського клубного футболу (мабуть, це був якийсь роботяга з Лідса або Бірмінгема); натомість ми знаємо, що англійці вирізнялися технікою, а росіяни — самовідданістю.

Незважаючи на заповзятість групи ентузіастів, російський футбол ще упродовж тривалого часу залишатиметься хобі, а не справжнім спортом. У спортивних рубриках петербурзьких газет пишуть про теніс, яхти або біг, справи ж футбольні не згадуються взагалі. Футбол, як і раніше, залишається табу. Чимало гравців, аби не ганьбитися, воліють виступати під псевдонімом, тому що борсатися у багні — не комільфо. Самих гравців — кіт наплакав. Зрештою, Москвіну і його однодумцям доводиться їздити околицями селами і містечками у пошуках суперників; правила наспіх зібраним командам роз'яснюють безпосередньо на полі перед початком гри. Футболістом може стати хто завгодно. У Москві футбол розвинеться, щоправда, кількома роками пізніше, але наведені у книжці Леоніда Горянова «Колумби московського футболу» спогади про одного з піонерів тамтешніх змагань, Валерія Сисоева, чудово демонструють,

як це було: «Все почалося 1908 року на дачі в Расторгуєвому, де родина Сисоевих відпочивала влітку. Сусідському хлопцеві Віктору Кудінову знайомий англієць подарував м'яча і коротко пояснив правила гри.

— Обов'язково навчися грати,— сказав він при цьому.— І друзів своїх також навчи. Ніколи про це не пошкодуєте.

Щойно Кудінов вийшов із м'ячем на галявинку, до нього підійшли троє братів Сисоевих. Віктор пояснив їм правила футболу, як він їх запам'ятав, і почалася гра.

Спершу вони грали два на два, потім до них приєдналася дівчатня із довколишніх вулиць. Гра усім сподобалася, вони ганяли м'яча з ранку до ночі. До кінця літа в Расторгуєвому зібралось вже кілька команд».

Рік 1908-й, субота, пів на другу по обіді. Сьогодні у матчі Петербурзької футбольної ліги зустрічаються команда місцевих англієць «Невський» та хлопці з російського «Спорту». У тих останніх за десять років багато що змінилося. Петро Москвін переїхав на Далекий Схід і покинув гру у м'яч. Росіяни вже не соромляться грати у футбол. У Санкт-Петербурзі команди з'являються, наче гриби після дощу, так само, як і в Києві, Одесі або Сухумі. Гравців підтримують дедалі заможніші меценати, і невдовзі серед спонсорів змагань будуть навіть родичі царя.

Протягом майже чверті століття Петербурзька ліга складається з команд, створених іноземцями, які проживають у місті (переважно англієцями). Протягом кількох років також виступають у ній і російські команди, за які грають російські футболісти. Чемпіонат Санкт-Петербурга рік за роком виграють англієць з клубу «Невський», ніхто не може їх перемогти: ані заснована німцями «Вікторія», ані шотландсько-англійська «Нева», ані хлопці зі «Спорту». Росія — футбольна колонія Англії.

Рік 1908-й, субота, пів на другу по обіді, і зараз розпочнеться матч, що стане наріжним каменем в історії російського футболу.

Петербурзькі англієць мають певні звички, вони завжди грають о такій порі, а в перерві любляють випити чашку чаю і поласувати солоденьким. Група вболівальників англієць спокійно сидить

на трибунах і підтримує земляків стриманими оплесками і ударами ціпків. Російські вболівальники поводяться куди галасливіше, їх зібрався цілий натовп: вони шалено кричать, скандують, і англієць поглядають на них зі зневагою, не виключено навіть, що думають собі: «Оце так бидло приперлося».

Юрій Коршак описує цю зустріч у «Старому, старому футболі»: «Не панькався із супротивниками і капітан “Невського” — лисуватий кремез Монро, агресивний і завзятий гравець. Він кидався просто в гущавину бою, намагаючись звалити суперника з ніг.

...Цей принциповий матч судив невтомний Дюперрон — і словом і ділом відданий чесній грі. Свисток Дюперрона майже не замовкав. Розлючений такою увагою Монро вилаяв суддю своєю рідною мовою. Одразу пролунав свисток.

— Прошу вас залишити поле, сер! — твердо сказав Дюперрон.

Англієць зробив вигляд, що не розуміє російської. Тоді суддя повторив своє рішення німецькою, французькою та англійською. Посоромленому порушнику довелося підкоритися. Однак до роздягальні він не поспішав, а стояв біля бровки і дивився, як до цього часу непереможний “Невський” зазнає поразки... Англієць на трибуні більше не стукали своїми ціпками. Натомість із натовпу російських вболівальників долинали захоплені крики: “Браво, «Спорт!» Браво, Росія!”

Наступного дня в Санкт-Петербурзі говорили тільки про вчорашній матч... Це був початок кінця британського панування в російському футболі.

Англієць погрожували судді: “Це нечувано! Вигнати англійського гравця з поля!” Переможені чемпіони вирішили розібратися з росіянами по-своєму.

Коли вболівальники почали збиратися на наступний матч ліги — “Невський” проти “Неви”, — то побачили оголошення: “Вхід тільки для англієць”. Стадіонний служитель охоче пояснив здивованим петербуржцям:

— Матч відбудеться за зачиненими дверима, бо англійський народ було принижено».

Дві британські і одна німецька команда невдовзі оголосять про вихід із ліги. Для англієць це скандал — вони винайшли цю гру,

а тепер росіяни будуть їх вчити, як грати! Відтак «Спорт» уперше виграв чемпіонат Петербурга. І виграватиме його у найближчі роки. Так починається футбольна деколонізація Росії.

Роберту Локгарту знадобився певний час, аби переконати Гаррі Чарнока. І не тому, що під час першої зустрічі Гаррі прийняв Роберта за його молодшого брата, Джона, відомого британського регбіста — зрештою, не він один припустився такої помилки. Коли недавно двадцятип'ятирічний Роберт з'явився у місті, аби зайняти посаду британського віцеконсула, Москву швидко облетіли чутки, що «приїхав славетний шотландський футболіст».

Гаррі Чарнок, президент московського футбольного клубу «Орехово», який нічого цього не знає, запитує у Роберта, чи не хотів би він приєднатися до його команди у новому сезоні. Невідомо, чи довго довелося Гаррі переконувати свого гостя. Радше, Чарнок розповідає, що в нещодавно створеній Московській лізі його команда є найсильнішою і чемпіонством нікому не поступається. Можливо, він також розповів, як кілька років тому сидів у кабінеті губернатора Івана Миколайовича Сазонова, від рішення якого залежало, чи взагалі постане колись футбольний клуб «Орехово». У тій розмові питання були набагато цікавішими за відповіді. Губернатор питав:

— Отже, що це за футбол такий?

— І люди приходять, аби подивитися на ці дурниці?

— А який це має зв'язок із політикою, революцією?

— Так, я дуже поважаю англійців, хоча вони й мають пунктик на відпочинкові тіла і душі. До того ж лупцюють своїх дружин. Добре, робіть свою справу, і хай вам Бог допомагає — тільки дивіться мені, ніякого кровопролиття!

Що б не вплинуло того дня на рішення Локгарта, через багато років він напише у своїй книжці «Британський агент»: «Завжди бажаючи нових пригод, я погодився». Ця пригода почалася у країні, де перші його спостереження, зафіксовані в щоденнику, стосувалися гладких жінок, доглянутих чоловіків, піддесливості, показності та грубості.

Роберт швидко освоюється в Москві. Володимир Лізунов у своїй книжці «Морозівці» згадує, що Локгарт неодноразово зустрічався

із Максимом Горьким, Гербертом Веллсом та Олексієм Толстим. Лізунов пише: «У нього було багато друзів. Роберт любив проводити ночі в ресторанах із циганами, він любив балет, холодні ночі під зірками, російські Різдво та Масницю».

Своє місце він знаходить також і у команді Гаррі. Роберт грає у нападі, і хоча в щоденнику зазначає, буцімто «не вартий місця на полі», його братові за нього соромно не було б. Напевне, найпопулярніші на той час м'ячі «Record» фірми «Тіхонов і Сини» від ударів Локгарта неодноразово потрапляють у сітку, його гра тішить очі московської публіки, у тому числі й спритних пацанів, які, заощаджуючи двадцять копійок на квитках, вдираються на безкоштовні трибуни, що оточують стадіон «Орехово», — сосни, липи, дуби і берези.

З Робертом на позиції нападаючого клуб знову виборює чемпіонський титул.

«Французька першокласна кухня, найкращі закордонні та російські вина, пльзеньське та мюнхенське пиво з діжки» — так рекламує сам себе петербурзький ресторан «Відень». Щодня тут до третьої ранку обслуговуються зо дві сотні осіб, а тих, які засиджуються, власник — Іван Сергійович Соколов — по-товариськи запрошує завітати завтра. Декому з гостей доводиться повторювати, бо вони вже добряче напідпитку, але бучі, як у простому шинку, зазвичай не влаштовують, бо до «Відня» абихто не ходить. Ціни тут кусючі, а швейцарові та офіціанту належить давати такі чайові, що мало хто собі може дозволити.

Для чоловіків, які того вечора розмовляють на підвищених тонах про майбутнє російського футболу, гроші, очевидно, не проблема — саме тут відбувається зустріч столичного футбольного союзу. Футболом у Санкт-Петербурзі керують зараз елегантні джентльмени на чолі з Георгієм Олександровичем Дюперроном — тим самим, який, вигнавши кілька років тому з поля англійця Монро, почав деколонізацію російського футболу. Тепер він має довести справу до кінця. Незабаром, у 1912 році, у Стокгольмі стартують V Олімпійські ігри. У російських футболістів є шанс вперше взяти в них участь, але для цього Росія повинна виконати одну умову: стати членом новоствореної ФІФА. От тільки англійці, які мешкають у Петербурзі, свого

КС «Орехово», який по-іншому називали «Морозовці», незадовго до початку Першої світової війни домінував у Московській футбольній лізі. Саме тут із примхи долі грав Роберт Локгарт, відомий британський шпигун, який мав вбити Леніна (фото невідомого автора, Wikimedia Commons)

останнього слова ще не сказали. Вони вирішили випередити росіян, відправили листа до офісу ФІФА в Цюриху з проханням прийняти їх до лав організації як представників Росії і підписалися під ним «Російська асоціація». Ніхто у розташованій у кількох тисячах кілометрів штаб-квартирі ФІФА не розбирається у нюансах російських футбольних суперечок, і невдовзі англійці зможуть знову перехопити контроль над футболом у Росії. Ба більше, вони можуть відправити команду «Невській» як представників Росії на Олімпіаду під російським прапором! Ті, хто зібрався за столиком у «Відні», доклали стільки зусиль, аби закласти підвалини вітчизняного футболу, але тепер усе можуть увести в них з-під носа якісь англійські гастарбайтери.

Дюперрон від імені двох російських ліг — Санкт-Петербурга і Москви — звертається до ФІФА з проханням про вступ до федерації. ФІФА отримує з Петербурга два листи, від англійців та росіян. Дюперрон зі шкіри лізе, засипаючи організацію подальшими листами, намагаючись пояснити, яким чином виникло непорозуміння

і чому мають рацію саме росіяни. Російська футбольна асоціація не має штаб-квартири, тому лист із Цюриха з рішенням про майбутнє російського футболу прийде або Дюперрону додому, або в бібліотеку, де він працює. Керівництву ФІФА доведеться прийняти рішення, і залежатиме воно від того, чиї аргументи виявляться переконливішими, росіян чи англійців.

На той час ще невідомо, якими правилами послуговуватиметься міжнародний футбол, лише розглядається питання про те, чи членами ФІФА можуть бути тільки представники держав або також і народів. ФІФА не може вирішити і стоїть на роздоріжжі: деякі імперії дозволяють своїм провінціям мати власні команди (наприклад, Лондон дозволив подібне Австралазії та Південно-Африканському Союзу), інші побоюються, що надання націям права на власні збірні розбудить сепаратистські настрої. Навіть австрійський імператор Франц-Йосип такого боїться. Щоправда, ФІФА приймає до своїх лав чехів, але після рішучого протесту Відня мусить незабаром скасувати це рішення. Чехи не здаються і кидають ФІФА, можливо, найбільший виклик в історії: вони створюють конкурентну організацію, УІАФА¹. Вона має на меті працювати не лише із федераціями держав, але й народів: до неї приєднуються окремі команди із Чехії, Франції, Бельгії, Іспанії, Швейцарії, Англії, а також Польщі. ФІФА забороняє грати з «сепаратистами». Між УІАФА та ФІФА починається війна на знищення, от тільки ФІФА має можливість знищити УІАФА, і аж ніяк не навпаки; після кількох років бойкоту з боку футбольного світу остаточно затверджується домінування ФІФА і встановлюється принцип «одна країна — одна федерація» (хоча є і винятки). Національний критерій у світовому футболі назавжди поступається місцем критерію державному.

Дюперрон нарешті отримує такого довгоочікуваного листа.

Відповідь ФІФА така: його союз визнається офіційним представником Росії. Російсько-англійська війна за владу завершується, і російський футбол здобуває незалежність. Можна зайнятися власне грою. А на думку Дюперрона, російська «команда достатньо підготовлена, щоб... гідно програти».

¹ Union Internationale Amateur de Football Association, UIAFA.